

Modeli delovanja mednarodne skupnosti v postdaytonski BiH

¹ Včasih bomo v besedilu za označevanje mednarodne skupnosti uporabljali kratico IC (*international community*).

² Na Londonski mirovni konferenci 8. in 9. decembra leta 1995 je bil imenovan prvi visoki predstavnik v Bosni in Hercegovini in vzpostavljen Svet za uresničevanje miru (PIC), sestavljen iz 55 držav in mednarodnih organizacij, v okviru katerega je naloga enajstčlanskega upravnega odbora dajanje političnih smernic visokemu predstavniku mednarodne skupnosti v BiH. Varnostni svet ZN je moral podpreti imenovanje visokega predstavnika, s katerim so bili 15. decembra 1995, dan po uradnem podpisu Daytonskega mirovnega sporazuma v Parizu, z resolucijo 1031 ratificirani sklepi londonske konference in vsebina Aneksa št. 10 Mirovne pogodbe. V njem je definirana vloga visokega predstavnika in ugotovljeno, da visoki predstavnik pomeni »najvišjo oblast na ozemlju glede na tolmačenje Aneksa št. 10 o civilni implementaciji Mirovne pogodbe« (S/RES/1031, 1995:5).

Uvod

Medtem ko vstopamo v petnajsto leto sporazuma po Daytonu, se Bosna in Hercegovina še vedno uvršča med t.i. fragilne (krhke) države (Failed State Index, 2009). Razloga sta dva. Po eni strani je očitno, da domači politični akterji nimajo volje oziroma ne znajo uspešno upravljati države, po drugi strani pa v Bosni in Hercegovini kronično primanjkuje politične strategije mednarodne skupnosti (IC),¹ da bi uspešno dokončala najbolj zapleteno operacijo statebuildinga v času po hladni vojni. Ta operacija je Bosno in Hercegovino spremenila v prostor eksperimenta mednarodne skupnosti, ki se je BiH vsilila kot novi geopolitični dejavnik.

Odpiranje Bosne in Hercegovine kot prostora eksperimenta za mednarodno skupnost je omogočil Daytonski mirovni sporazum. S to potezo je bilo nasilje končano in preoblikovano v (dolgo)trajen mirovni proces, ki je potrdil novo bosanskohercegovo zemljepisno razdelitev, nastalo z organiziranim nasiljem nad Bosno in Hercegovino.

V tem besedilu bomo raziskali le en zorni kot ali simptom, ki kaže zapleteno bolezen (post) daytonske države, to pa je navzkrižje politik in pristopov različnih akterjev v mednarodni skupnosti, ki niso omogočili, da bi institucionalna oblika tega konglomerata nacionalnih držav in medvladnih agencij, Urad visokega predstavnika (OHR),² postala v političnem sistemu Bosne in Hercegovine odvečna.

V prvem delu besedila bomo na kratko analizirali nekaj bolj ali manj splošnih delov Daytonskega mirovnega sporazuma kot okvira za delovanje mednarodne skupnosti in graditev države v Bosni in Hercegovini.

Drugi del bo prikazoval oblikovanje Urada visokega predstavnika, ki je predvideval divergentno oblikovanje delovanja mednarodne skupnosti v prihodnosti, pri čemer so se dokončno izoblikovali modeli mednarodne skupnosti glede na druge, glede nase in zase (Ćurak, 2002).

V tretjem delu sledi analiza, kako navzkrižja med temi modeli vplivajo na notranjo politiko in nastanek mehanizma za prelaganje krivde med predstavnikom mednarodne skupnosti in domačo politično elito, kar zavira preoblikovanje Bosne in Hercegovine v pravo, de facto državo. Tako bi bil odpravljen njen obstoj kot virtualne entitete, stisnjene med dve kvazi državi (entiteti), od katerih vsaj ena (Republika srbska) vztraja, da je BiH ozemeljsko-politični presežek, ki dolguje svoj obstoj mednarodni skupnosti.

Daytonski okvir za državo kot scenarij

Ključni segment mirovnega sporazuma, s katerim je nastala (post)daytonska Bosna in Hercegovina, je Aneks št. 4, ki pomeni ustavo. Aneks določa novo institucionalno arhitekturo »demokratske države« z »dvema entitetama«, s Federacijo BiH in z Republiko srbsko kot njunima sestavnima deloma (Daytonski mirovni sporazum, 1999: 50), s čimer je, če povzamemo slavnega nemškega geografa Karla Ritterja, geografija nasilja postala vsakdanja prihodnost (post)daytonske Bosne in Hercegovine.

Bošnjaki, Hrvati in Srbi so z ustavo določeni kot konstitutivni narodi, medtem ko so prebivalci Bosne in Hercegovine, ki ne pripadajo ali se ne čutijo pripadniki treh etničnih skupin, umeščeni pod kategorijo drugih. Državljan se omenja samo v preambuli k Ustavi in tako jim je onemogočeno, da bi bili soudeleženi v novem sistemu delitve oblasti (power sharing) v (post)daytonski Bosni in Hercegovini. Postdaytonska država je torej s svojo politično-pravno ureditvijo pomirila vojne zdrahe »na račun učinkovite državnosti« (Hartwig, 2007: 4).

Ker se v takšni obliki ne more v polni meri razviti v zaželeno državno skupnost za svoje državljane in ker nima možnosti, da se, etnično razdvojena, uresniči skozi enotni nacionalni interes, kot ga razumemo na podlagi francoske meščanske revolucije v odnosu narod–država, se Bosna in Hercegovina težko zoperstavi političnemu in vojaškemu posredovanju mednarodne skupnosti, ki s svojim pragmatičnim odnosom institucionalizira novo BiH in operacionalizira politično-zgodovinski paradoks: dežela, ki je prvič omenjena že v desetem stoletju v delu bizantinskega cesarja Konstantina Porfirogenita O upravljanju cesarstva (De administrando imperio) in se konstituira kot uspešna srednjeveška država, se stoletja pozneje, ob koncu drugega tisočletja, oblikuje kot nezgodovinska državna skupnost, ki bi lahko takšna, kakršna je, nastala tudi brez veličastne zgodovinske drame BiH, v praznem prostoru, kot svojevrstna politična instalacija, kot ad hoc odgovor na izzive časa.

Kaj to pomeni?

Na mestu je primerjava s sodobno umetnostjo, ki je prišla do stopnje netalentirane dekonstrukcije in se pri tem, pod težo bremena motivacijske praznine ob »koncu zgodovine«, izneverila božanskemu načelu Lepega in pragmatizirala estetsko s pomočjo lakonskih odgovorov, trenutnih domislic, enodimenzionalne horizontalne percepcije življenja, pri čemer se ta očitna kriza klasičnega duha razlaga kot izžarevanje človeške ustvarjalnosti. To je tudi razumljivo, ker najboljši del sodobne umetnosti niso umetniške stvaritve kot takšne, temveč razlaga, ki jo o svojem delu podaja umetnik in tako prevzema vlogo kritika.

Skladno s tem načelom je tudi postdaytonska BiH postmodernistični izmislek geopolitične ustvarjalnosti, ki je izbruhnila v Daytonu in vzpostavila državni provizorij pod pretvezo

³ Glede na sporazum smo v zadnjih štirinajstih letih pričali obrat, v katerem je Dayton v diskurzu politične elite Republike srbske prehodil pot »od grobnice srbskega naroda«, do »svete besede«, ki jo je treba spoštovati, ker bi »poskusi njene zamenjave privedli do pretresa v regiji in novega vala nestabilnosti« (nekdanji predsednik RS Dragan Čavić po Bajtalu, 2004:46). Sedanji predsednik vlade Republike srbske kot edino mogočo politiko v BiH promovira »Dayton za vedno«, kot alternativo pa ponuja, da se »BiH razide« (Milorad Dodik – Dejton zavijek, RS pripada Srbima na <http://udarnevesti.com/out/milorad-dodik-dejton-zavijek-rs-pripada-srbima>, 12.11.2009).

⁴ To so verzi T. S. Eliota, ki jih je Holbrooke uporabil kot moto zadnjega, četrtega dela knjige *Končati vojno*, z naslovom *Epilog: Bosna po Daytonu*.

sodobne samoohranitvene države. To pomeni, da najboljši del Daytonskega mirovnega sporazuma ni nova bosansko-hercegovaška država kot stvaritev tvorcev Sporazuma, kot njihovo geopolitično delo, temveč je stvariteljska razlaga tega dela (BiH) in njegovih (njenih) možnosti, v kvantitativnem pogledu daleč nad samo izvedbo, kar je končno povzročilo krizo dela, krizo BiH, saj razlaga ne more nadomestiti tistega, česar v resnici ni: »Najbolj so mirovni sporazum kritizirali tisti, ki so se spraševali o temeljni predpostavki, ali Bosna mora oziroma ali zmore biti enotna, večetnična država. V modi je bilo, da se kritiki Daytona prepirajo, da to ni uresničljivo in da morajo Združene države Amerike sprejeti, če ne celo spodbujati razdelitev Bosne glede na etnične meje. Čeprav je bil Dayton uspešen sporazum o prekinitvi ognja, pa je bilo slišati razlage, da se nikoli ne morejo implementirati njegove politične uredbe – pravica beguncem do vrnitve in potrditev enotne države in osrednje oblasti. Skeptiki, med katerimi je bilo veliko starih jugoslovanskih poznavalcev, so nas že od začetka opozarjali, da bo nemogoče ohraniti obstoj večetnične države v Bosni« (Holbrooke, 1998:363).

Te Holbrookove besede potrjujejo prevlado razlage nad resničnim delom. Daytonski arhitekt verjame, da je sporazum varuh večetnične Bosne. V tej zvezi je zanimivo, da tiste, ki so proti Daytonu, označi za nasprotnike večetnične Bosne, nasprotnikov Daytonu pa ne opazi med tistimi, ki so za večetnično, ali morda natančneje povedano, navadno Bosno! Gre za grobo nepazljivost, zaradi katere Holbrooke lahko goreče brani sporazum kot svojevrstni bosnocentrični ideogram (po njegovem mnenju so namreč proti sporazumu samo protibosanske sile),³ čeprav gre v resnici za zamenjavo resnične vsebine bosanske države s šele sluteno idejo Bosne: »Med zamislijo in resničnostjo in med razmišljanjem in dejanjem pada senca« (Holbrooke, 1998:313).⁴ Senca ni nič manjša niti v štirinajstem letu postdaytonskega bistva BiH, resničnost pa obilno potrjuje, da je sporazum v resnici prinesel le mir (ali nevojno), vzpostavljen pod grozečim pritiskom Združenih držav Amerike.

Ko je mednarodna skupnost od Združenih držav Amerike kot vodilne nacionalne države sodobnega sveta in glavnega tvorca Daytonskega mirovnega sporazuma dobila v svojo posest BiH, je skozi implementacijo sporazuma začela veliko birokratsko igro, tako da je gradila BiH kot scenarij – ozemlje zase, poskusno državo za postnacionalno obdobje, ozemlje, na katerem imajo njeni uslužbenci boljši položaj kot domače prebivalstvo. Graditev države scenarija je zahtevala rekonceptualizacijo instrumentov za implementacijo miru in vzpostavitev novega mikrogeopolitičnega faktorja, Urada visokega predstavnika (OHR), da bi lahko oblikovali in udejanjili postvestfalski, intervencionistični model reševanja (post)daytonske bosansko-hercegove krize.

Oblikovanje novega geopolitičnega faktorja

Vzpostavitev Urada visokega predstavnika v Bosni in Hercegovini je imela pomemben vpliv na celotno delovanje mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini. Edinstvenost tega instrumen-

ta reševanja krize, oropanega vezi s preteklostjo,⁵ in kombinirana z »dejstvom, da so se velike sile v Bosni angažirale z vidika različnih, celo nasprotnih političnih ciljev« (Jones, 2001: 6), je v marsičem vplivala na postkonfliktno politično, ekonomsko, institucionalno ... obnovo Bosne in Hercegovine.

Da bi jasneje razumeli njegov sedanji obstoj in delovanje ter korenine navzkrižja med različnimi modeli delovanja mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini, se vrnemo v prednatalno obdobje življenja Urada visokega predstavnika. Po začetku vojne proti Bosni in Hercegovini so Združene države Amerike ocenile, da je rešitev krize treba prepustiti EU, ki mora po končani hladni vojni prevzeti odgovornost za varnostna vprašanja in reševanje sporov na evropski celini. Odnos ZDA do Bosne in Hercegovine je v tem času temeljil na celem nizu ad hoc strategij, katerih cilj je bil, da se ZDA izognejo neposrednemu vpletanju v razreševanje konflikta. Ko pa je po izteku leta 1994 in na začetku leta 1995 postalo jasno, da Evropska unija ni sposobna ustvariti koherentne strategije, ki bi vodila h koncu vojne proti Bosni in Hercegovini, so ZDA avgusta leta 1995 z diplomatskim posredovanjem skupine, ki jo je vodil Richard Holbrooke, začele priprave na diplomatski »veliki udar« v Bosni in Hercegovini. Z ameriško diplomatsko akcijo se je hitro pokazala možnost, da se doseže mirovni sporazum, predlog vojaškega dela realizacije mirovnega sporazuma, ki bi ga morale izvesti Natove sile pod (izključnim) ameriškim poveljstvom, pa je bil predstavljen Severnoatlantskemu svetu septembra leta 1995 (Chollet, 2007). S tem, pa tudi s svojim vedenjem med mirovnimi pogajanjimi v Daytonu, so Združene države Amerike pokazale, da ne bodo dopuščale nikakršnega vmešavanja v vodenje vojaškega dela implementacije mirovne pogodbe.

Ko so evropske države dojele, da se v vojaških vprašanjih ne bodo mogle meriti z ZDA, so ameriške partnerje izzvale z zahtevo po vzpostavitvi nekakšnega visokega predstavnika, ki bi se ukvarjal s civilnim delom mirovne pogodbe.

»Tako kot iniciativa je tudi izraz 'visoki predstavnik', ki so ga sprejele tudi druge evropske države, francoskega izvora. Amerika je bila popolnoma zaposlena z vojaškimi vprašanji, vendar je bila med intenzivnimi razpravami čedalje bolj prisiljena, da privoli v zahtevo po nekakšni obliki političnega predstavnika in koordinaciji civilnih vprašanj.« (Bildt, 1998: 170)

Ko so ZDA privolile v evropsko zahtevo po vzpostavitvi civilnega implementatorja mirovnega sporazuma, ki bo deloval po navodilih evropskih centrov moči, so obenem zavrnile kakršnokoli povezavo med »visokim predstavnikom« in Združenimi narodi in vztrajale, da se v sporazum umesti uredba, da visoki predstavnik ne bo imel nikakršnih pristojnosti nad vojaškim delom sporazuma.

Takšen proces vzpostavitve Urada visokega predstavnika (OHR) je nakazoval, da bo njegova vloga v implementaciji civilnega dela Daytonskega mirovnega sporazuma in pri graditvi države

⁵ Urad visokega predstavnika je glede svojih nalog in pooblastil pomenil popolnoma novo institucionalno obliko delovanja mednarodne skupnosti v novejši zgodovini mednarodnih odnosov. Visokega predstavnika namreč neposredno ne imenuje noben organ Združenih narodov, prav tako od njih ne dobiva smernic, marveč je samo »konsistenten ustreznim resolucijam varnostnega sveta ZN« (Chesterman, 2004: 76, Chandel, 2005: 337). Z Aneksom št. 10 Daytonskega mirovnega sporazuma so Visokemu predstavniku dodeljene naslednje naloge: spremlja implementacijo Mirovnega sporazuma; s ciljem, da se preverja spoštovanje vseh civilnih vidikov sporazuma, skrbi za srečanja podpisnic sporazuma; z namenom, da se omogoči učinkovita implementacija civilnih vidikov Mirovnega sporazuma, usklajuje aktivnosti mednarodnih civilnih organizacij in agencij v Bosni in Hercegovini; kadar se mu zdi potrebno, pomaga pri reševanju vseh težav, ki nastajajo v zvezi z implementacijo civilnega dela sporazuma; sodeluje na sestankih donatorskih organizacij; posreduje poročila o doseženem napredku Združenim narodom, Evropski uniji, Združenim državam Amerike, Ruski federaciji in drugim zainteresiranim vladam, stranem in organizacijam; skrbi za izvajanje navodil in sprejema poročila od komisarja Mednarodnih policijskih sil, ustanovljenih v aneksu št. 11 (OHR, Daytonski mirovni sporazum, 1999: 102). Na zasedanju Sveta za implementacijo miru v Bonnu leta 1997 je visoki predstavnik dobil pooblastila, da sprejema odloke, zakone ter zamenjuje izbrane in imenovane »dužnosnike«, ki ovirajo izvajanje Mirovnega sporazuma, s čimer so v eni instituciji združene sodna, izvršna in zakonodajna oblast.

⁶ Čeprav so se evropske države zavedale svojih omejitev in medsebojnih podtalnih sporov, ki so ohranjali vojno proti Bosni in Hercegovini, in so v tem smislu potrebovale ameriško arbitrarnost, pa so jim Združene države Amerike z Daytonskim sporazumom, ki se je izkazal kot živa in uspešna geopolitična metoda, začele povzročati skrbi. Zlasti Franciji, katere geopolitično ljubosumnost je arhitekt Daytonskega sporazuma takole opisal: »Dayton je pretresel elitistično vodstvo posthladnovojne Evrope. Izjava Jacquesa Poosa iz leta 1991, da je 'prišel čas za Evropo', je počivala na smetišču zgodovine poleg stališča Jamesa Bakerja, da nimamo psa za spopad (nismo pripravljeni za boj). Evropski narodi so bili hvaležni ZDA, ker se je z njihovim posredovanjem končala vojna v Bosni, vendar je ... evropske uradnike motilo, da se je pokazala potreba po vključitvi ZDA. Takšne občutke so javno izražali nekateri evropski diplomati,« se spominja Holbrooke in nadaljuje: »Po hvalnicah Daytonskemu sporazumu se predsednik francoske vlade Alain Juppe ni mogel zadržati, da ne bi dodal: 'Seveda je kot jajce jajcu podoben evropskemu načrtu, ki smo ga predstavili pred letom in pol' – kot je bil dejal sam zunanji minister. Agencija France Presse je poročala, da so številne evropske diplomate v Daytonu 'pustili v bolečini'. V članku, ki je izšel v časopisu *Le Figaro* in ki je očitno nastal na pobudo nekoga s francoskega zunanjega ministrstva, je pisalo, da 'Richard Holbrooke, ameriški mediator, svojim evropskim kolegom ni pustil lepih spominov na letalsko oporišče v Daytonu.'« (Holbrooke: 1998: 317–318) Francija je s tem, ko je vztrajala, naj se Daytonski sporazum (ne da bi bilo nujno potrebno) overi na Elizejskih poljanah, pokazala, kako se lahko mednarodni mirovni sporazum nacionalizira, v tem primeru obarva z barvami galskega petelina. Protokolarna slovesnost ob sprejetju Daytonskega sporazuma v Parizu je tipičen primer funkcionalnega statiranja mednarodne skupnosti, ki ga lahko popolnoma upravičeno imenujemo delovanje po drugih. Mednarodna skupnost je vzvode svoje moči prepustila Franciji, ki si jih je za potrebe izsiljene imperialistične gledališke igre in

(state building) v Bosni in Hercegovini v veliki meri odvisna od razmerij v mednarodni skupnosti. Pretežno od razmerja med Evropo (mišljeno kot Evropska unija) in Združenimi državami Amerike.

Ob prihodu v Bosno in Hercegovino se je visoki predstavnik soočil s ključno težavo, ki obstaja še danes. Ne samo, da mednarodna skupnost ni imela političnega načrta za izpeljavo mandata, ki ga je z Aneksom št. 10 Daytonskega mirovnega sporazuma dodelila visokemu predstavniku, temveč je zaradi avtonomnega delovanja različnih akterjev in centrov moči znotraj mednarodnih struktur onemogočala OHR koordinacijo in usmerjanje moči v graditev države v BiH. Zaradi takšnega samostojnega delovanja različnih skupin v mednarodni skupnosti so se tako v preteklih štirinajstih letih njene navzočnosti v Bosni in Hercegovini izoblikovali modeli delovanja mednarodne skupnosti po drugih, po sebi in zase.

Model delovanja mednarodne skupnosti po drugih spada v vrsto tradicionalnega pristopa mednarodne skupnosti pri reševanju krize in je že viden v mednarodnih odnosih v drugi polovici preteklega stoletja. V tem pristopu *déjà vu* je mednarodna skupnost sredstvo za uresničevanje državnih interesov imperialističnih sil, ki prek institucionalnih struktur mednarodne skupnosti uveljavljajo svojo moč, interese in potrebe. Nacionalne politike v BiH se tako ne morejo internacionalizirati, marveč se, nasprotno, nacionalizirajo glede na vsakokratni vpliv britanske, francoske in nemške politike, seveda s ciljem, da se prepreči amerikanizacija mednarodne balkanske politike, ki se je uspešno začela z mirovnimi pogajanjmi v Daytonu.⁶ Tak pristop je značilen tudi za aktivnosti Evropske unije v Bosni in Hercegovini, saj njena politika kljub navzočnosti posebnih institucij EU v BiH ne presega delovanja vpletenih nacionalnih držav (Castells, 2008), članic EU, ki zaradi svojega realpolitičnega pristopa k nacionalnemu interesu niso zmožne doseči konsenza na področju institucionalizacije resničnih varnostnih zmogljivosti Unije in enotne politične strategije, s katero bi se dokazala kot primeren statebuilding manager v BiH.

Model delovanja po drugih torej ne vključuje amerikanizacije kot oblike nacionaliziranja mednarodnih politik v Bosni in Hercegovini, temveč, nasprotno, v nameri in latentnosti teži k deamerikanizaciji mednarodne skupnosti. Kje pa so Združene države v delovanju mednarodne skupnosti?

Odgovor je v modelu po sebi, ki nakazuje, da je mednarodna skupnost v svoji imanenci, v svoji notranjosti, v samem svojem obstoju, torej po sebi, ameriška. Združene države zato nimajo nikakršne potrebe, da se do mednarodne skupnosti obnašajo

na francoski, ameriški, britanski, ruski ali kateri drugi način, ker so globalna skupnost, globalna družba, mednarodna družba in drugi semantični nadomestki Istega pod močnim ščitom (pokroviteljstvom) ZDA. V resnici mednarodna skupnost po sebi pomeni multilateralni proizvod ZDA, simbiozo ameriškega nacionalnega interesa in ameriškega Etosa kot globalnega. Prav prek takšnega modela mednarodne skupnosti, ki je v sebi kot triumvirat združeval svojevrstno mešanico pragmatičnega internacionalizma, selektivnega multilateralizma in *enlargementa*,⁷ s pomočjo katerega se je v postdaytonski BiH ustvarila ameriška geopolitika, medtem ko je v Beli hiši sedela administracija Billa Clintona. S spremembo administracije, geopolitičnih interesov in z odprtjem novih žarišč (Kosovo, Makedonija, Afganistan, Irak, ...) je (post)daytonska Bosna na lestvici ameriškega interesa drsela vse niže, kar se je kazalo tudi v »zmanjševanju pomembnosti balkanskega portfelja v State Departmentu« (Joseph, 2005). Tako so same ZDA deamerikanizirale mednarodno skupnost v Bosni in Hercegovini.

Če smo že določili dva modela delovanja mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini, katerih ključni igralci so vodilne države Evropske unije (in sama Unija kot vsota medsebojno prepleteneh nacionalnih držav) ter Združene države Amerike, kdo so potem igralci modela mednarodna skupnost zase? Čisto na začetku našega besedila smo namreč postdaytonsko BiH označili kot eksperimentalno državo mednarodne skupnosti. Natančneje rečeno, ta BiH je država postetničnih in nacionalno-državno neomejenih uradnikov mednarodnega reda, ki začasno živijo in delajo v prostoru eksperimenta. Njihov cilj je prav prek BiH ustvariti model mednarodna skupnost zase. Ta model ima dva podmodela. Prvi se kaže v nameri, da se začne graditi globalna družba prek sistema globalnega vodenja lokalne skupnosti, kot je Bosna in Hercegovina. Cilj je, da se mednarodna skupnost kot anarhična sinteza hierarhičnih institucij osvobodi pritiska sistema držav in se uokviri v globalno politiko kot primarni interes mednarodne skupnosti oziroma njenih deideologiziranih, multilateraliziranih in z idejo suverenosti držav neinhibiranih uradnikov. Ta podmodel je v BiH neverjetno vitalen, kajti »nova globalna politika, ki vključuje ... multibirokratski način odločanja znotraj in med državnimi in mednarodnimi birokracijami, politiko, ki poganja nadnacionalne sile in agencije in nove oblike multinacionalnih integracij« (kdo, letnica: stran), je uspešna v Bosni in Hercegovini. In to ne glede na rezultat, ki ga dosega, temveč zaradi ideje, ki spodkopava »državno avtoriteto« kot takšno, ali pa s tem, ko ustvarja okvir, »v katerem so redefinirane pravice in obveznosti, moč in pristojnosti države« (kdo, letnica: stran). Do popolnosti pripeljani – »biro-

deamerikanizacije miru v Bosni prilastila izključno zase; pri tem je pravilno ocenila, da se ZDA ne bodo odzvale, saj bi s tem ogrozile internacionalnost Daytonskega sporazuma.

⁷Vsi trije koncepti terminološko izražajo bistvo ameriške strategije v času Clintonove administracije. Pragmatični internacionalizem je kot termin v decembru leta 1994 prvi uporabil tedanji ameriški veleposlanik v Španiji Richard N. Gardner, ki je s to sintagmo označil mednarodno politiko predsednika Clintona kot »tretjo pot med izolacionizmom in globalnim unilateralizmom«, kar pravzaprav pomeni dinamično vodstvo ZDA pri prioritetnih vprašanih glede mednarodnih odnosov. Eno od teh je graditev mirne skupnosti in pod to prioriteto bo spadala tudi BiH.

Selectivni multilateralizem je jasno kazenje moči ZDA s pomočjo institucij mednarodnega reda, ki se, če ne spoštujejo volje Washingtona, soočajo s posledicami, da na primer ostanejo brez ameriške finančne podpore. Na začetku prvega Clintonovega mandata je administracija razvijala obojestranski multilateralizem – ZDA podprejo OZN, Združeni narodi pa v zameno zagotovijo diplomatski konsenz za ameriške operacije, npr. proti Iraku; ali pa ZDA zagotovijo finančno in logistično konstrukcijo za mirovne operacije, Združeni narodi pa pošljejo mirovne čete na konfliktno območje. Toda kmalu so multilateralizem selekcionirali, ker so nekatere države svoje sodelovanje v mirovnih operacijah s pošiljanjem kopenskih čet na krizna območja pogojevale z ameriškim kopenskim sodelovanjem, te nesprejemljive omejitve pa so le še podkrepile prepričanje administracije, da ZDA vedno določajo »pravila igre«. To se je pokazalo tudi pri reševanju bosanske krize, ko so Združeni narodi dobili toliko prostora za delovanje, kolikor jim je dopustil Washington. *Enlargement* je glavni geostrateški koncept Clintonove administracije. Njegov idejni tvorec je Clintonov svetovalec za državno varnost Anthony Lake, ki je pojem predstavil septembra leta 1993.

Enlargement (širitev) je nasproten pojmu *containment* (zapiranje) in usmerja ameriško strategijo k prostorskemu

širjenju in utrjevanju svobodne skupnosti tržne demokracije. Po tem konceptu so prednostna območja širitve in konsolidacije območja, ki so geostrateško pomembna za ZDA, to so »srce demokracije« v Severni Ameriki, Evropi in na Japonskem; države, ki imajo v lasti atomsko orožje, in države, ki lahko potencialno sprožijo begunske krize, s katerimi lahko obremenijo ZDA ali zavezniške države. Tako glede na merilo »srce demokracije« kot glede na »potencialno begunsko žarišče« se je Bosna znašla v območju *enlargementa* in se reševala kot posebni regionalni primer. Za vse podrobnosti glej Alain Joxe (1994–1995).

⁸ Kot primer osebnih sporov se omenja nestrinjanje med ameriškim veleposlanikom in visokim predstavnikom, ki je po mnenju analitikov pripeljalo do odhoda Petritscha leta 2002. (Dani, št. 186, 22. december 2000. Dostopno prek: <http://www.bhdani.com/arhiva/186/t18617.shtml>, 14. 10. 2008)

⁹ Znanstvena literatura navaja štiri strategije *state buildinga*. Gre za strategijo liberalizacije (*liberalization first*), strategijo varnosti (*security first*), strategijo institucionalizacije (*institutionalization first*) in strategijo civilne družbe (*civil society first*). (Schneckener, 2007).

¹⁰ Reforma policije, zadnja ključna reforma pri določitvi skupnega varnostnega prostora v BiH (Muehlmann, 2007: 39), ki jo je sprožila mednarodna skupnost, je odkrila vso »nesoglasje« nacionalnih elit in njihovih politik na področju državne varnosti in obrambe« (Beridan, 2009: 195). Evropska divizija v mednarodni skupnosti se je prvič brez podpore ZDA soočila z vprašanjem, ki ni tehnične narave, temveč je bilo treba »odločilno spremeniti politično in ustavno krajino Bosne« (Muehlmann, 2007: 53); pri tem je pokazala, da nima niti sredstev niti koherentne strategije za rešitev pomembnih političnih vprašanj v korist države. To dokazuje tudi očitna razlika v pristopu OHR/EURS in Evropske komisije. Medtem ko je visoki predstavnik poskušal izkoristiti svoj položaj posebnega predstavnika EU in

kratska politika«, »skupinska dinamika« in hierarhično sprejemanje odločitev omogočajo mednarodnim institucijam v BiH, da objektivni »pluralizem motivov« spravijo pod skupni imenovalac – mednarodna skupnost zase in tako posplošijo bosanski obstoj mednarodne skupnosti in njeno preslikavo v druge krize, v katerih se bo mednarodna skupnost enako institucionalno angažirala, tako da bo gradila lokalne elemente mednarodne družbe (npr. Kosovo, predlog o daytonizaciji Iraka).

Drugi submodel modela zase nastaja iz egoistične narave človeka, kot tudi uradnikov mednarodne skupnosti. V osnovi je parazitski in temelji na lažni proizvodnji birokratskega dela (larpurlatizem birokracije – birokracija zaradi birokracije), ki zadovoljuje goli finančni interes gomazeče kaste mednarodnih uradnikov. Oba submodela sta medsebojno odvisna in v geopolitičnem pogledu prinašata Dobro, ker BiH ustreza graditev svetovne družbe (ne z mednarodno vojaško silo, temveč skozi mednarodni civilni razvoj), in obenem Zlo, ker za BiH nefunkcionalno, »umetno« razmnoževanje svetovne birokracije na njenem ozemlju nikakor ni koristno.

Izhodna strategija brez strategije

Bistveni spopad v delovanju različnih modelov mednarodne skupnosti se (je) dogaja(l) pri graditvi države (*state building*), saj imajo različne skupine znotraj IC (ZDA, EU in njene posamezne članice) »eksplicitno ali implicitno različne strategije« (Schneckener, 2007:15). Poleg tega se pogosto podvajajo aktivnosti zaradi slabe medsebojne komunikacije različnih organizacij v mednarodni skupnosti, ki so namesto Uradu visokega predstavnika kot civilnemu izvajalcu sporazuma in koordinatorju mednarodnih organizacij na terenu svoja poročila pošiljale ameriškim in evropskim centrom moči. Očitna težava v delovanju mednarodne skupnosti sta (bila) nekoordinirano vodenje in neučinkovit management ekonomskih reform, kot tudi osebni konflikti ter prepletanje institucionalnih interesov⁸ (ICG, 2001: ii-8). Združene države so se pri graditvi države osredinile na pristop *security first*,⁹ kjer je bila na prvem mestu vzpostavitev varnosti v državi s pomočjo močnih mirovnih sil, nato pa reforma varnostnega sektorja, pretežno oboroženih sil, s katero je bilo treba okrepiti državni monopol sile in varnostni aparat. Potem ko so ZDA uspešno dokončale obrambno reformo, so se odločile za skoraj popolno deamerikanizacijo delovanja mednarodne skupnosti v BiH in prepustile druga občutljiva področja varnostne reforme evropskim državam¹⁰ (npr. reformo policijske strukture).

Po drugi strani pa se je EU odločila za strategijo liberalization first, ker je menila, da sta politična in ekonomska liberalizacija ključ do vzpostavitve miru in demokracije v postkonfliktni družbi, kot je bosansko-hercegovaška.

Takšni nekonsistentni, nasprotujoči si pristopi ključnih akterjev v mednarodni skupnosti v BiH so imeli »perverzni učinek« (Hirschman v Pariz, 1997: 56) na graditev države, ustvarili so nasproten učinek od zelenega in zamrznili mirovni proces. Oblast so prevzele etnonacionalistične stranke, ki v različnih »partnerskih« oblikah vladajo že štirinajst let. Ob tem je nerazumevanje geopolitičnih interesov etnopolitične elite v BiH pripeljalo mednarodno skupnost v zablodo, da bo osvoboditev »duha trgovine« (deregulacija trga in privatizacija) (Belloni, 2007) na prvo mesto postavila ekonomska vprašanja in etnonacionaliste izrinila s prizorišča. Posledica je bila nastanek »k dobičku naravnane ekonomije izrednih razmer« (Ehrke, 2000: 20), ki je dodatno razslojila družbo in poglobila prepad med bogatimi in revnimi.¹¹

Poskus, da se v takšnem sproduciranem pristopu zamrznjen mirovni proces preoblikuje v konfliktni mirovni proces (Barnett in Zuercher, 2009: 25), je onemogočen prav zaradi pomanjkanja politične strategije in nasprotujočih si stališč do uporabe bonskih pooblastil. Ravno tako je onemogočen poskus, da se s proizvodnjo kondigne moči s posredovanjem bonskih pooblastil¹² mednarodna skupnost in njen ključni instrument, Urad visokega predstavnika, povzdigne več kot v navadnega upravljavca krize. Kritike, pa tudi zahteve EU, naj potrebne reforme za evropsko integracijo izvede izključno domača politična elita, so prisilile OHR, da je zmanjšala uporabo bonskih pooblastil zaradi namenskega vsiljevanja zakona in vzpostavitve novih državnih teles in promovirala pasivnost kot izhodno strategijo. Poleg tega da se je izkazalo, da domača politična elita ni prevzela odgovornosti za učinkovito reševanje države, je takšen pristop privedel tudi do popolnega degradiranja instrumentov moči mednarodne skupnosti. Degradacijo moči mednarodne skupnosti je spremljala in opravičevala z napovedmi vstopa Bosne in Hercegovine v stabilno, bruseljsko fazo in uvajanjem diskurza o evropski soft power, za katerega reforme bosansko-hercegovaške države ne bo potrebovala OHR in njegovih vzvodov moči. Novi diskurz o preseganju OHR je vplival na zmanjševanje logistične podpore mednarodne skupnosti Uradu, sočasno z neprepoznavanjem razmer konfliktnega potenciala v BiH. Takšno zanemarjanje Bosne in Hercegovine s strani mednarodne skupnosti je nekdanji predstavnik Miroslav Lajčak na predavanju študentom v London School of Economics and Political Sciences opisal z naslednjimi besedami:

instrumentalizirati proces stabilizacije in pridruženja v korist policijske reforme, je Evropska komisija nasprotovala takšnemu pogojevanju in dvojni vlogi OHR. Prihajalo je do splošnega navzkrižja med zahtevami po reformi policije in poročanju Evropske komisije, ki je potrdilo pomanjkljivosti v delovanju policije in bi moralo definirati strategije mednarodne skupnosti v tem procesu. V poročilih je namreč pisalo, da obstoj 15 različnih policijskih agencij (Policija F BiH, RS, kantonalne policije, SIPA in DGS) ne pomeni težave *per se* (Knaus in Bender, 2007: 28) in da so na splošno mogoči trije modeli organizacije policije. Prvi model, po katerem bi obstajala ena državna policija, drugi, ki je predvideval odpravo kantonalnih policijskih sil, in tretji, v katerem bi se opustila federalna policija, medtem ko bi ostale kantonalne policije, SIPA, DGS, policija RS pa bi bila regionalno strukturirana z *državnimi telesi za koordinacijo, selekcijo, izobraževanje in informativno-komunikacijske storitve*. (Knaus, Bender, 2007: 28)

¹¹ O revščini v Bosni in Hercegovini pogled študijo *Živjeti u BiH panel istraživanje*, Direkcija za ekonomsko planiranje Vijeća ministara BiH, dosegljivo prek: <http://www.dep.gov.ba/bh/content/view/56/74/>, 16.11.2009.

¹² V prvih letih po podpisu mirovnega sporazuma sta počasen proces reform in jasna konsolidacija moči nacionalističnih strank znotraj svojega *lebensrauma* mednarodno skupnost postavili pred dilemo: ali se neposredno vmešati v politični proces in tako oporekati demokratično legitimnost izbranih političnih predstavnikov ali ostati pasiven in s tem v BiH ogroziti lastno avtoriteto in moč. Mednarodna skupnost se je odločila za prvo možnost, dodatni argument za takšen pristop pa je bilo nesodelovanje Republike srbske in Zvezne Republike Jugoslavije s Sodiščem za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije. Zato je 10. decembra leta 1997 Svet za izvedbo miru (pozneje pa tudi VSZ) z resolucijo 1031 »pozdravil« namero visokega predstavnika, da s svojo avtoriteto uveljavi sprejetje zavezujočih odločitev, ... da se bodo težave lažje rešile, ... ko meni, da je to nujno, in to pri naslednjih vprašanjih« (PIC Bonn, 1997):

a) Čas, kraj in predsedovanje skupnim institucijam.

b) Začasne smernice, ki začnejo veljati, ko strani niso zmogljive dogovora in ki jih je treba spoštovati, dokler predsedstvo ali svet ministrov v skladu z mirovnim sporazumom ne odloči o tem vprašanju.

c) Druge smernice pri zagotavljanju implementacije mirovnega sporazuma v vsej BiH in njenih entitetah, kakor tudi neomejeno delo skupnih institucij. Takšne smernice lahko vključujejo aktivnosti proti osebam, ki opravljajo javne službe, ali funkcionarjem, ki so odsotni na sestankih zaradi neopravičljivih razlogov; ali pa za katere visoki predstavniki meni, da rušijo pravne zaveze, ki so se vzpostavile z mirovnim sporazumom, ali roke za njihovo implementacijo (PIC Bonn, 1997). Tako imenovana bosnska pooblastila so enotno združevala izvršilno, sodno in zakonodajno oblast, Urad visokega predstavnika pa je postal »najvplivnejša institucija v BiH in tudi edina, ki uradno ni zasnovana na delitvi oblasti (*power sharing*, op. a.)« (Bieber, 2004: 91–92). Če upoštevamo razlago uglednega nemškega profesorja mednarodnega prava Christiana Tomuschata, ki meni, da je izvajanje normativnih, izvršilnih in mediatorskih funkcij mednarodne skupnosti pogoj za njihovo institucionaliziranje, potem lahko o OHR po zasedanju Sveta za implementacijo miru 1997 govorimo kot o institucionaliziranem segmentu mednarodne skupnosti v BiH.

¹³ Trenutna nefunkcionalnost in grozeča implozija, ki jo je do zdaj preprečeval OHR, ki je določal delovanje institucij brez sankcij do obstrukcionistov, je ponujala priložnost politični eliti, da ogrozi horizontalno in vertikalno legitimacijo BiH. To potrjujejo tudi raziskave socialnega kapitala v BiH, po katerih 70% vprašanih nima nikakršnega zaupanja v glavne državne institucije, 55% pa jih pravi, da v BiH ni normativnega konsenza glede meja politične skupnosti (Šalaja, 2009: 44); samo 12% jih je zadovoljnih z demokracijo v BiH, 54% pa jih daje prednost avtoritarni vladavini (močnega voditelja). (Šalaja, 2009)

¹⁴ Tu mislimo na t. i. prudski in butmirski proces. Butmirski proces je pomenil pobudo o ustavnih reformah predsednika Zveze neodvisnih socialdemokratov

»Sumantra Bose je v svoji prvi knjigi leta 2002, Bosna in Hercegovina po Daytonu, prvo poglavje imenoval 'pomemben in zapleteni kraj'. Enako sta oba pridevnika prikladna zdaj, kot sta bila tudi v tistem času, in drznil bi si reči, tudi zadnji dve desetletji. Žal pa se je v zadnjem času izgubilo resnično in globlje razumevanje trajnega pomena Bosne in Hercegovine, pa tudi aktivnosti za vzpostavitev miru in graditev države, v katere je bila po letu 1995 vključena skupnost. Premalo smo se pripravljene soočiti z dejstvom, da je usoda Bosne in Hercegovine še naprej negotova.« (Lajčak, 2008)

Takšna nepripravljenost mednarodne skupnosti po upoštevanju nekonfliktne BiH, ujetnice daytonske ureditve, ki daje prednost sovráštvu in dekonstrukciji države, kaže na to, da mednarodna skupnost v BiH še naprej trpi zaradi pomanjkanja politične strategije institucionalne krepitve države. Ta ugotovitev bi lahko bila napačna, če bi angažiranje mednarodne skupnosti ocenjevali s številom novovzpostavljenih institucij. Ker vemo, da je Bosna in Hercegovina leta 1996 imela po Daytonskem sporazumu definiranih šest institucij, danes pa jih je v evidenci ministrstva za finance 61, lahko rečemo, da gre za uspešen proces graditve institucij. Če pa bi funkcionalnost formiranih in neformiranih institucij raziskovali na podlagi njihove sposobnosti odločanja, implementacije odločitev in zagotavljanja napredka v procesu integriranja v EU in Nato (Bieber, 2004: 25), bi se izkazalo, da gre za nemočne institucije, ki bi, če bi prevzele vse reformne zahteve, ponižno prosile za pomoč.¹³ (VPI, 2005)

Sklep

V trenutnih razmerah po propadlih in propadajočih ustavnih reformah,¹⁴ s katerimi se je gradila država, na katero vpliva mednarodna skupnost, je ta popolnoma uničila institucionalne oblike, ki zaradi nenehne obstrukcije niso sposobne »procesirati družbenih inputov v oblastne outpute« (Paris, 2004:173). S tem ko je mednarodna skupnost ves čas iskala končno strategijo, je posledično ločevala pozicije visokega predstavnika z vlogo posebnega predstavnika EU, s čimer se je postvestfalski, pa tudi moderni model reševanja krize zoperstavil postmodernim birokratskim umom Bruslja; ta v bosansko-hercegovsko raven želi z aplikacijo instrumentov »kompenzacijske moči« (z dajanjem upanja na vključitev v EU, če se izpeljejo reforme) izvesti »moderno, pluralistično, demokratično državnost z diferenciranimi državnimi funkcijami, ki so sekularizirane v razumevanju države, demokratične ustave ...« (Džihović, 2006: 6)

Vendarle, podvojena institucija in podvojene strategije mednarodne skupnosti kažejo, da ni mogoče iz dveh držav ustvariti funkcionalne države, kakor tudi ne realizirati nove končne strategije OHR, ki vsebuje izpolnitev petih ciljev in dveh pogojev.¹⁵ Po našem mnenju so glavne ovire naslednje:

Prvič, mednarodna skupnost mora nujno de-daytonizirati regijo. V trenutnih razmerah geopolitičnih odnosov med Bosno in Hercegovino in njenimi sosedi, ki so porok Daytonskemu mirovnemu sporazumu, BiH nastopa kot seštevek svojih entitet. Da bi bilo konec dolgotrajne agonije postdaytonske države bi morala mednarodna skupnost prepričati Srbijo in Hrvaško, naj prenehata biti porok mirovnega sporazuma. Če bi Srbija prenehala biti jamstvena priča mirovnega sporazuma, bi to ustvarilo možnosti za dolgotrajen obstoj Republike srbske znotraj BiH na način, ki ne bi izključeval entitetne konstitucije Bosne in Hercegovine s privolitvijo vseh zainteresiranih strani. Skratka, v takšnem razvoju geopolitične arhitekture Republika srbska potrjuje svoj smisel institucionalno, politično, ekonomsko, kulturno ... Ni več odvečni kamen Bosne in Hercegovine, a brez nje se pretvarja v nevzdržen odvečni kamen.

Hrvaška se sistematično izogiba obravnavati Bosno in Hercegovino kot svoje najpomembnejše zunanjepolitično vprašanje, ker noče priznati, da je kot porok Daytonskega mirovnega sporazuma sočasno tudi porok nepravčnosti, ki ji je podvržen hrvaški narod v Bosni in Hercegovini! Glede na to, da Zagreb ne priznava prejšnje Bosne in Hercegovine, bi umik tega podpisa okrepil suverenost Bosne in Hercegovine in njeno politično preoblikovanje iz entitetne v hierarhično decentralizirano, racionalno urejeno politično skupnost.

Druga ovira se navezuje na prvo. Jasna je namreč nepripravljenost mednarodne skupnosti, da odstopi od daytonske Bosne in Hercegovine in rekonstruira Bosno in Hercegovino glede na izkušnje njene predhodne (v okviru Jugoslavije) »pozitivne suverenosti«, ko je imela politične, družbene, ekonomske in tehnološke pristojnosti za utrjevanje, implementacijo in spremljanje domače javne politike (Caplan, 2007: 237); s tem bi bilo konec zdajšnje institucionalne samobitnosti mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini. Samo če mednarodna skupnost kot njena ustvarjalka prizna neuspeh daytonske Bosne in Hercegovine, lahko utre pot do zgraditve politične skupnosti, ki bi imela v lasti tisto, česar zdajšnja »virtualna entiteta« (daytonska Bosna) nima, to pa je vertikalna in horizontalna legitimnost. Vpliv mednarodne skupnosti se ohranja samo z nepriznavanjem neuspešnosti daytonske države in s potrebo po spremembi aktualne ustavne ureditve. Tu mislimo predvsem na OHR kot njeno institucionalno obliko, ker odhod institucije političnega sistema daytonske Bosne in Hercegovine, in to Urad visokega predstavnika brez dvoma je, zahteva najprej spremembo političnega sistema.

Pri odstranjevanju ovir pri graditvi Bosne in Hercegovine kot resne države bi morala biti mednarodna skupnost, predvsem ZDA in države članice EU, pripravljena na takšen zgodovinski korak. Ta zahteva novo, dinamično delovanje mednarodne skupnosti na političnem parketu BiH, ki bo ustvarilo podlago, da bo država s horizontalne ravni sprememb (kljuvanje po površini daytonske institucionalne citadele) prešla v novo politično stanje (konstitucija konsenzualnega

(SNSD) Milorada Dodika, predsednika Stranke demokratične akcije (SDA) Sulejmana Tihića in predsednika demokratične skupnosti (HDZ) Dragana Čovića. Butmirski proces je predstavljen kot skupni proces Evropske unije in ZDA, ki so kot »nagrado« za sprejetje ustavnih reform ponudile status kandidatke v Uniji in Natu. Oba procesa sta pokazala, da je večinska politična agenda v postdaytonski Bosni in Hercegovini bitka za državo in proti njej.

¹⁵ Pet ciljev je: sprejemljivo in vzdržno reševanje vprašanj delitve premoženja med državami in drugimi ravnmi oblasti, sprejemljivo in vzdržno reševanje vprašanj premoženja obrambnih struktur, popolna izvedba dokončne arbitražne odločitve o Brčkem, fiskalna vzdržnost in krepitev vladavine prava. Dva pogoja sta: da BiH podpiše sporazum o stabilizaciji in pridruženju z EU (kar je izpolnjeno) in da se pridobi pozitivna ocena o stanju v državi na podlagi spoštovanja Daytonskega mirovnega sporazuma.

premisleka). Vredno je stopiti v takšen podvig, ker država, ki nima takšnega konsenzualnega državnega premisleka (in BiH ga še nima), ni država, ampak se samo šteje za državo. Če citiramo nemškega filozofa Sloterdijka, države se lahko štejejo za države, dokler si domišljajo, da so države. Glede na to, da si daytonska BiH domišlja, da je država, štejemo kot plemeniti cilj prehod od domišljanja politične skupnosti v njeno uresničitev, v učinkovito politično skupnost, ki temelji na vladavini prava. Po našem mnenju lahko vsak poskus mednarodne skupnosti, ki naj misijo dokonča s preoblikovanjem OHR v evropski soft power (EUSR), brez močnih vzvodov reševanja notranjih političnih sporov v Bosni in Hercegovini pripelje do neravnovesja, od katerega bi imele koristi sile, ki se borijo proti suverenosti. S tem bi Unija, ki jo vodi mednarodna skupnost, postala sila, ki dolgoročno pelje k dekonstrukciji države.

Prevedel Tomo Ravbar

Literatura

- BAJTAL, E. (2004): Metanarativna poetizacija i psihijatrizacija Daytona. STATUS 5: 44–51.
- BARNETT, M. IN ZUERCHER, C. (2009): The peacebuilder's contacts: how external statebuilding reinforces weak statehood. V: PARIS, R. in SISK, T. D. (ur.): The Dilemmas of Statebuilding. London/New York, Routledge.
- BELLONI, R. (2007): State building and international intervention in Bosnia. London/New York, Routledge.
- BERIDAN, I. (2008): Politika i sigurnost. Sarajevo, Fakultet političkih nauka.
- BIEBER, F. (2004): Institucionaliziranje etničnosti: postignuća i neuspjesi nakon ratova u Bosni i Hercegovini, Kosovu i Makedoniji. Sarajevo, Međunarodni forum Bosna.
- BILDT, C. (1998): Misija mir. Sarajevo, Zid.
- BOSE, S. (2002): Bosnia after Dayton. Nationalist Partition and International Intervention. London, Hurst & Company.
- CAPLAN, R. (2007): From Collapsing States to Neo – trusteeship: the limits to solving the problem of 'precarious statehood' in the 21st century. Third World Quarterly 28(2): 231–244.
- CASTELLS, M. (2008): The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science 2008 616: 78–93.
- CHOLLET, D. (2007): Tajna povijest Daytona. Zagreb, Golden marketing.
- ĆURAK, N. (2002): Geopolitika kao sudbina. Slučaj Bosna: postmodernistički ogled o perifernoj zemlji. Sarajevo, Fakultet političkih nauka.
- ĆURAK, N. (2004): Dejtonski nacionalizam, Sarajevo, Buybook.
- ĆURAK, N. (2006): Obnova bosanskih utopija. Politologija, politička filozofija i sociologija Dejtonske države i društva. Sarajevo/Zagreb, Synopsis.
- ĆURAK, N. (2008): Sa OHR-om u Evropsku Uniju. Oslobođenje, 11.02.2008.
- DŽIHIC, V., NADJIVAN, S., PAIC, H., STACHOWITSCH, S. (2006): Europa – verflucht. Europavorstellungen in Bosnien – Herzegowina, Kroatien und Serbien. Wien, Braumüller.
- EHRKE, M. (2003). Von der Raubökonomie zur Rentenökonomie. Mafia, Bürokratie und Internationales Mandat in Bosnien. Internationale Politik und Gesellschaft 2/2003: 123–154.
- FUKUYAMA, F. (2005): Izgradnja države. Vlada i svjetski poredak u 21. stoljeću. Zagreb, Izvori.

- HARTWIG, M. (2007): Mišljenje o nacrtu izmjena Ustava Bosne i Hercegovine. Sarajevo, Konrad Adenauer Stiftung.
- HAWK, K. H. (2002): Constructing the Stable State: Goals for Intervention and Peacebuilding. Westport, Greenwood Publishing Group.
- HOLBROOKE, R. (1998): Završiti rat. Sarajevo, Šahinpašić.
- JONES, D. B. (2001): The Challenges of Strategic Coordination: Containing Opposition and Sustaining Implementation of Peace Agreements in Civil Wars. IPA Policy Paper Series on Peace Implementation. New York, IPA.
- JOSEPH, P. E. (2005): Back to the Balkans. Foreign Affairs January/February. Dostopno prek: <http://www.foreignaffairs.com/articles/60433/edward-p-joseph/back-to-the-balkans> (21. november 2009).
- JOXE, A. (1996): Le debat strategique americain 1994–95, Revolution dans les Affaires Militaires? Cahier d'Etudes Strategiques 18.
- KNAUS, G. IN BENDER, K. (2007): The Worst in class: How the International protectorate Hurts the European Future of Bosnia and Herzegovina. Journal of Intervention and State Building I, Special Supplement.
- LAJČAK, M. (2008): Izazovi integracija Bosne i Hercegovine u Evropu, govor visokog predstavnika studentima London School of Economics and Social Sciences. Dostopno prek: http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/presssp/default.asp?content_id=42551 (14. november 2009).
- MUEHLMANN, T. (2007): Police Restructuring in BosniaHerzegovina: Problems of Internationally-Led Security Sector Reform. Journal of Intervention and State Building I, Special Supplement.
- PARIS, R. (2004): At War's End. Building Peace After Civil Conflict. Cambridge, Cambridge University Press.
- SCHNECKENER, U. (2007): International statebuilding: dilemmas, strategies and challenges for German foreign policy. Berlin, SWP.
- ŠALAJ, B. (2009): Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung
- TOMUSCHAT, C. (1995): Die internationale Gemeinschaft. Archiv des Völkerrechts33: 1–20.
- Dejtonski mirovni sporazum (1996). Sarajevo, Službeni list BiH.
- Deklaracije i komunikacije Vijeća za implementaciju mira (PIC). Dostopno prek: <http://www.ohr.int/pic/archive.asp?sa=on> (16. november 2009).
- Dodik Milorad: Dejton zauvijek, RS pripada Srbima. Dostopno prek: <http://udarnevesti.com/out/milorad-dodik-dejton-zauvijek-rs-pripada-srbima> (12. november 2009).
- Foreign Policy Failed State Index 2009. Dostopno prek: http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/06/22/2009_failed_states_index_interactive_map_and_rankings (22. november 2009).
- International Crisis Group (2001): Bosnia: Reshaping the International Machinery. Europe Report 121, 29 November 2001. Dostopno prek: <http://www.crisisgroup.org/home> (22. november 2009).
- Rezolucije Vijeća sigurnosti UN o Bosni i Hercegovini (1995). Sarajevo, Press centar ARBiH.
- Vanjskopolitička inicijativa (2005): Aritmetika neodgovornosti. Sarajevo, Vanjskopolitička inicijativa.